

HISTORICKÝ VÝVOJ ČALÚNENÉHO NÁBYTKU

THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE UPHOLSTERY FURNITURE

Mária ROŠKOVÁ

Kľúčové slová: historický vývoj čalúneného nábytku, nábytkový textil, čalúnnické potreby, historický nábytok vo fondoch lesníckeho a drevárskeho múzea vo Zvolene.

Key words: the historical development of upholstery furniture, furniture textile, upholstery equipment, the historical furniture in the collection of museum of forestry and wood technology in Zvolen.

Abstrakt

Príspevok mapuje vývoj čalúneného nábytku od staroveku až po súčasnosť. Prvé čalúnenie sa objavuje v Egypte, postupne prechádza vývojom a prenáša sa i do ďalších krajín sveta. V jednotlivých oblastiach sveta vnášajú tvorcovia tohto nábytku vlastné predstavy, čo viedlo k menším či väčším odlišnostiam v čalúnení jednotlivých typov nábytku. Od prvopočiatkov až do dnešnej doby sme zaznamenali veľký posun v používaných čalúnnických materiáloch. Kým na začiatku sa používalo perie, vlasy a trávy, čiže prírodný materiál, v dnešnej dobe sú to materiály na báze umelých hmôt.

Jednotlivé typy čalúneného nábytku sa nachádzajú aj v zbierkových fondoch Lesníckeho a drevárskeho múzea vo Zvolene. Ide o sedací nábytok zo 17., 18. a 19. storočia a pochádza prevažne zo Zvolena a jeho okolia.

Abstract

This contribution is focused on the development of the upholstery furniture from antiquity to present days. The first upholstery was used in Egypt and progressively has been spread to another countries of the world where people introduced it by miscellaneous innovations. It led to great differences in the upholstery of various kinds of the furniture. We can see a big improvement in using of a material for upholstery from the oldest times to present days too: at the beginning was used feather, hairs and grass – so natural materials – today we use the synthetic material particularly.

There are various kinds of the upholstery furniture in the collection of Museum of Forestry and Wood technology in Zvolen especially a furniture for sitting from 17th, 18th and 19th century from Zvolen and his neighbourhood

ÚVOD

Starožitný nábytok sa vyvíjal v etapách v ktorých sa menil nielen jeho tvar a výzdoba, ale i použitá technika. Postupne sa vyvíjal od jednoduchých tvarov k zložitejším, od minimálnej výzdoby k maximalistickej, od funkčného k estetickému, od nepohodlného k pohodlnému.

Medzi najstaršie pamiatky hmotnej kultúry, z ktorých sa v priebehu storočí postupne sformovala európska civilizácia patria nálezy objavené v Egypte, ktoré dokazujú, že sa tu už vyskytovali všetky základné typy nábytku. Typické sú sedačky s vypletaným koženým alebo pevným sedadlom a skladacie sedačky. Kreslo sa objavuje asi okolo roku 1500 p.n.l.,

spočiatku len ako sedadlo pre vznešených a asi o 200 rokov neskôršie má už pevné područky. Lôžka mali obvykle rámovou konštrukciou, ktorá bola vyplatená alebo potiahnutá kožou. Nákladné postele boli čalúnené. Z dejín nábytku v starom Egypte vidíme, že už v dávnych dobách pred našim letopočtom pripevňovali vankúše na drevené kostry, alebo zhotovovali voľne ležiace vankúše, pre ktoré robili dômyselne zostavené kostry. Pevne pripevnené vankúše sa vyrábali za súčasného prešívania a mnohonásobného obšívania hrán. Voľne ležiace vankúše priľahli vlastnou váhou na kostru. Dámske vankúše sa plnili perím, ostatné vlasmi a rastlinnými náhradami. Na potahy sa používala koža, ktorá bola zdobená rôznymi vrezanými a vrubovanými vzormi. Najviac obľúbenou farbou bola červená. Obľube sa tešili i rôznymi vzormi vyšívané tkaniny. Zošívanie sa zakrývalo stuhami, obrubami, rôznym riasením a neskôršie strapcami.

Obr.1 Egyptský čalúnený sedací nábytok

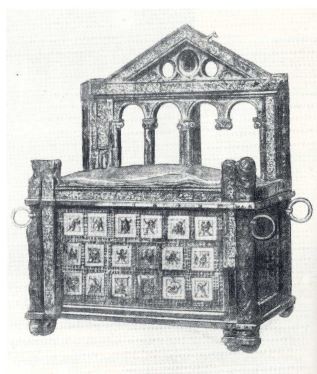
Obr.2 Egyptské detské kreslo

Ďalšou veľkou starovekou kultúrou bolo umenie národov z oblasti Stredomoria, Peloponézu a južného cípu Balkánskeho polostrova, ktorým sa stručne hovorí antika. Nábytok z obdobia antiky sa zachoval len ojedinele. Z nepriamych dokladov vieme, že najobvyklejším sedacím nábytkom boli sedadlá bez operadla, s oblými, dolu sa zužujúcimi nohami a stoličky s operadlom. Lehátka boli zdobené maľovanými palmetami a meandrami a často sa obkladali matracmi a vankúšmi. Zo sedacieho nábytku sa tu tiež nachádzali pohodlné stoličky s kruhovým operadlom a slávnostné kreslo akýsi trón. V helénskej dobe sa objavuje na kreslách s kruhovým operadlom i drevená podložka ako opora na kríže.

Priamymi pokračovateľmi a nositeľmi odkazov starých Grékov boli Rimania, ktorí veľmi silno ovplyvnili európsku civilizáciu. V zariadení rímskych domov sa objavujú ďalšie typy nábytku. Je tu veľa prenosných stolíkov, postelí, lehátok a rozmanitý sedací nábytok. Sedacieho nábytku v dome nebývalo veľa. Bežná bola drevená alebo bronzová stolička s čalúneným sedadlom a nízkou podnožkou. Obyčajná lavica sa považovala, podobne ako u Grékov, za sedadlo sluhov a otrokov. Naproti tomu široké čalúnené sedadlo slúžilo ako čestné sedadlo pre jednotlivcov. Rímska doba poznala aj pohovky v rôznych tvarových variáciách. Patrili k dôležitému vybaveniu interiéru, lebo Riman trávil poležiačky veľa času – spal, jedol, premýšľal, písal a oddychoval.

Po rozpade rímskeho impéria sa v Európe formoval nový spoločenský poriadok a v súvislosti s tým postupne aj nový umelecký sloh. V 10. storočí n.l. sa stabilizuje románsky sloh, ktorý prináša jednoduché kusy nábytku, ťažké široké kreslá, lavice, stoličky, postele a pod. Formy románskeho a na začiatku i gotického nábytku boli hrubé a ťažké. Nábytok na ležanie sa v tejto dobe v priebehu dňa tak neuplatňoval ako v staroveku. Najviac sa používali jednoduché lavice – doska na štyroch nohách. Slúžili často nielen na sedenie ale aj na spanie. V bohatších domácnostiach boli aj lavice s operadlom a područkami. Ako čalúnenie slúžili voľné vankúše. Objavujú sa i stoličky a nízke podnožky. Kreslá boli iba pre vznešené osoby, ako bol knieža alebo biskup.

Nábytok z obdobia stredoveku bol hrubej jednoduchej konštrukcie. Najobľúbenejším nábytkom bola lavica a truhlové sedadlo. Storočia medzi neskorou gotikou a neskorou dobou románskou sú v dejinách nábytku temnou prázdnotou. K celkovému prehľadu nábytkového umenia do 14. storočia je možné povedať, že Nizozemsko, severné Francúzsko, Anglicko, Škandinávia a severné Nemecko tvoria uzavretú skupinu. Umelecké cítenie bolo podriadené účelu a pomalému výrobnému vývoju. Až do neskorej gotiky sa spájanie dosiek a trámov robilo tesárskym spôsobom. Drevo bolo vtedy iba rovnomerne štiepané. Veľkým prínosom aj pri výrobe nábytku bolo zostrojenie vodnej pily roku 1245. Na textilné vybavenie nábytku malo vplyv rozšírenie výroby hodvábu v 6. storočí. Až do otvorenia hrobov v Egypte sa za najstarší zachovaný nábytok považovalo kreslo z chrámu sv. Petra v Ríme pochádzajúce zo 6. storočia (obr.3).

O
b
r
·
3

Obr. 3

Archeologickými vykopávkami bolo ľudstvo obdarované nádhernými ukážkami egyptského nábytkového umenia.

Obr. 4 Románska pohovka, Barcelona, 12. storočie

Pätnáste storočie sa vyznačuje rozkvetom kultúry a prejavom radosti zo života. V dejinách nábytkového umenia začína nové hnutie, ktoré znamená prechod k meštianskej kultúre. Viac-menej boli vzkriesené objavy a skúsenosti antické. Prestalo zhotovovanie

nábytku tesárskym spôsobom. V novom konštrukčnom systéme bola pevnosť kostry zaručená rámom. Nahradenie pevného trámika rámom s výplňou je najdôležitejšou základňou, na ktorej sa vyvíjal nový tvar nábytku. Od 14. stor. sa drevo spojovalo na ozub a odpadli železné pásy a spojky. Mäkké, menej hodnotné drevo bolo dyhované. Rozdiel bol medzi severom a juhom. Druh dreva určoval aj tvar a vzhľad nábytku. U nás sa používalo pre ornamentálnu rezbu drevo lipové a na dyhy maďarský jaseň. Druh dreva mal tiež vplyv na ornamentiku. Intarzia bola viac obľúbená na juhu ako na severe.

V čalúnenom nábytku prevládajú v slohu neskorej gotiky naďalej voľné vankúše. Charakteristické sú široké obruby s geometrickým vzorkovaním alebo s vyobrazeniami zvierat. Francúzsky nábytok mal vankúše pevne pripojené kovovými klincami a prikryté krátkymi strapcami. Ako potáhová látka sa používala koža, vzorované tkaniny a výšivky. Z motívov je najznámejšie rozdelenie do kosoštvorcov, v ktorých sú malé ružice ľalií alebo vetvička.

Taliansko vyrábalo nádherné zamatové a brokátové látky, ktoré poznal celý svet. Potáhoval sa nimi nábytok a šili odevy. Vzor bol vtkaný zo zlata alebo žltého hodvábu. V Gotickej dobe sa veľmi rozšírili krížikové výšivky – červené, zelené alebo modré. Za vzor slúžila vinná réva, alebo rôzne geometrické ornamenty. V meštianskych a sedliackych domácnostiach nájdeme vankúše, ktoré sú potiahnuté týmito vzormi.

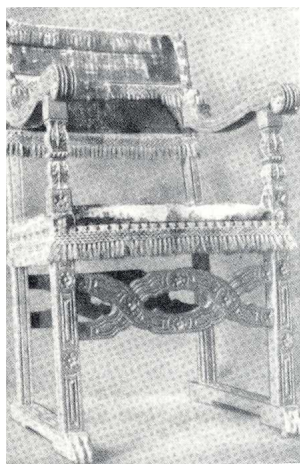

Obr. 5 Tyrolské kreslo z jedľového dreva s plochými rezbami, okolo r. 1500

Rozvoj obchodu a predovšetkým veľké zámorské objavy priniesli do európskych hospodárskych premien prvé náznaky akumulácie kapitálu a tým i zvýšenú potrebu umeleckých diel a umeleckého remesla. Najsilnejšie sa tieto tendencie uplatňovali v bohatých mestských republikách v severnej časti Apeninského polostrova a na severe v rastúcich obchodných mestách okolo Baltického a Severného mora.

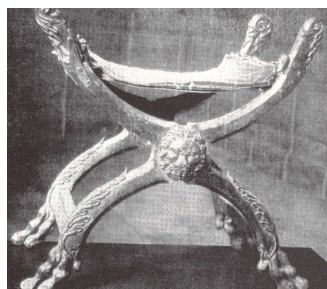
Krajinou, v ktorej vznikol nový sloh tohto obdobia – renesancia, bolo Taliansko. Nábytok tohto obdobia vykazuje vysokú remeselnú úroveň. Vyvíjajú sa najrôznejšie ozdobné techniky, zdokonaľuje sa rezbárstvo a sústružníctvo. Pri výrobe oddychového nábytku, ktorého druhu sa podstatne rozširujú sú už potrební okrem stolárov aj iní odborníci. Na čalúnenie kresiel sú potrební sedlári, ktorí zhotovujú kožené potahy, alebo tkáči, ktorí dodávajú zamaty, brokáty, prípadne vzácne orientálne látky. O potáhoch renesančného sedacieho nábytku vieme, že kreslo, stolička s operadlom i bez neho, sedačka a pohovka, ktoré patrili do jednej izby boli potáhovalé rovnakou potáhovou látkou s rovnakým zdobením.

Poťah bol kožený alebo látkový. Celková forma bola členená vzorkovaním kože, mosadzným kovaním a strapcami.

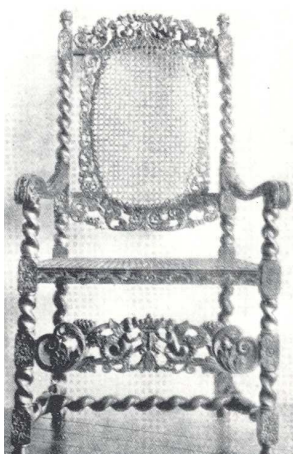
Obr. 6 Kresielko zo severného Talianska, 17. stor.

Vankúšovanie a poťahovanie nábytku sa vžilo v 16. storočí a vedúcimi štátmi tohto odboru boli Holandsko a Francúzsko, kde zakrývali poťahom všetky časti dreva, ktoré neboli zakryté vankúšovaním. Medzi najstaršie príklady v Taliansku patrí kreslo pápeža Sixta IV vo vatikánskej knižnici a sklápacia stolička s koženým poťahom zo 16. stor.

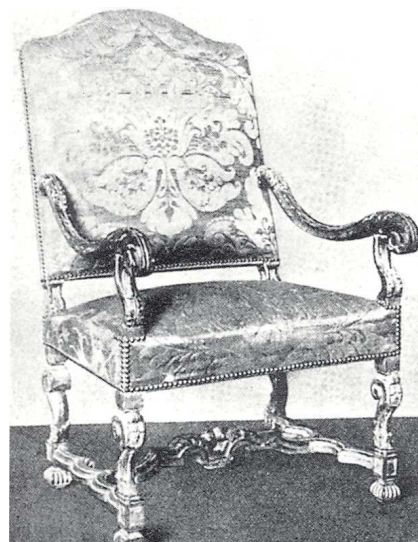
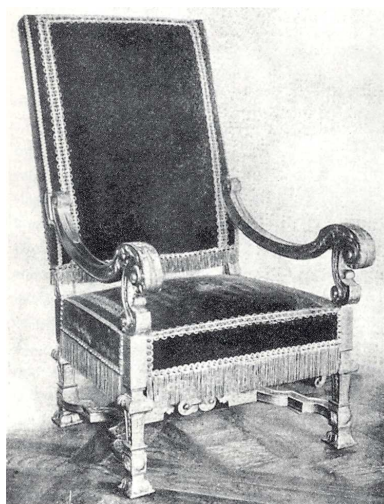
Obr.7, 8 Skladacia sedačka zo skorej francúzskej renesancie, 16. stor.

Vankúšovanie nachádzame v neskoršej dobe často pevne spojené s kostrou. Vankúše boli ploché, niekedy obšívané, ale aj vyduté a hrubé. Ploché vankúše mali základný tvar z vlasov a kúdele. Vydutie vankúša sa robilo plnením prachom a a perím. Poťahové látky boli brokáty, zamaty a koža, ktoré mali krikľavé a ostré farby prevažne v hnedom tóne. Čalúnenie sa prichytávalo kovovými klincami, pridávali sa obruby a strapce, pričom bol do čalúnenia bol zapojený aj lub. Obruby a strapce boli prispôsobené farbe poťahu. Strapce zdobili spodné hrany rámu operadla, sedadla i bočných operadiel ako voľne visiaca ozdoba.

Obr. 9, 10 Francúzske kresielka z obdobia Ľudovíta XIII

Na začiatku 17. storočia začína z Francúzska prenikať do celej Európy nový umelecký sloh – baroko. Za absolutizmu Ľudovíta XIV. začalo obdobie dvorného nábytku. Francúzsko ktoré bolo v umení doposiaľ závislé na susedných štátoch si vypracovalo samostatný výraz v umení, ktorý sa stal pre všetky európske štáty vzorom. Vývoj dejín nábytkového umenia v Európe mal až do zrelého baroka základné stredoveké prvky. Nastala nová epocha, ktorá trvala až do 19. storočia. Úžitkový tvar bol nahradený umeleckou formou, ktorá mala jediný cieľ – spoločenskú reprezentáciu. Dvorný nábytok bol oddelený od meštianskeho, rezaný nábytok bol nahradený dyhovaným, bolo zavedené pevné čalúnenie. Rôzne ozdobné techniky používané na zvýšenie ozdobnosti nábytku doplňovalo aj jeho čalúnenie. Továrne dodávali farebné poťahové látky. Poťahy neskorého baroka nedovolili vyniknúť dreveným konštrukciám nábytku.

Obr. 11 Francúzske barokové kresielko, okolo r. 1710 Obr. 12 Barokové kreslo, Paríž, 17. stor.

Po smrti Ľudovíta XIV (r.1715) akoby sa zmenil celý štýl života a umenia vo Francúzsku. Veľký monumentálny barokový sloh sa zbavuje svojej pompéznosti, vyvíja sa jemnejší a pôvabnejší štýl rokoka. Snaha po najväčšom pohodlí ovplyvnila líniu i typ nábytku 18. storočia. Okrem postele vznikli denné lehátka a odpočívadlá i pohovka pre rozhovory vo dvojici. Stoličky majú opäť kratšie operadlá a sú prispôsobené k tomu, aby nepokrčili krinolíny. V sedacom nábytku sa objavuje celý rad premyslených typov zodpovedajúcich narastajúcim potrebám komfortu. Najvýraznejšie sa rokokový štýl prejavil nepochybne vo Francúzsku.

Vývoj bytového umenia až k rokoku bol jednotným vývojom k ornamentike. Nábytkové predlohy boli vytvárané majstrami ornamentu. V tomto období sa objavil najkomplikovanejší kombinačný nábytok. Charakteristickým znakom rokoka je dvojité prehnutie, ktoré sa uplatňuje i na sedacom nábytku. Všade tam kde prichádzalo drevo do styku s telom bolo umiestnené mäkké vankúšovanie, ktoré telo jemne objalo. Poťahové látky boli prevažne svetlé, čo platí i o poťahovaní stien. Medzi najpoužívanéjšie látky patrili satén, zamat, hodvábný damask s kvetinovými vzormi, ktorý sa dovážal z Janova, Lyonu alebo Pekingu.

Obr. 13 a 14 Rokokové kreslá, Paríž.

Obr. 15 Rohová pohovka z obdobia rokoka zo zámku Würzburgu.

V druhej polovici 18. storočia sa vo Francúzsku – kolíske rokoka – zvýšili spoločenské rozpory tak, že v poslednej štvrtine storočia vyústili do mohutného revolučného výbuchu. Spolu so starým spoločenským poriadkom bol zmetený i vyumelkovaný sloh – rokoko. Po krátkom hľadaní bol nahradený novou formou – klasicizmom. Klasicizmus bol slohom novej doby a novej spoločnosti a prejavil sa aj v nábytkovej tvorbe v posledných rokoch 18. storočia. Klasicizmus bol v svojej podstate určený cudzím vplyvom klasických prvkov, čerpal z antiky a renesancie. Nábytok tohto obdobia pôsobil rovným členením a bol charakteristický hladkým dyhovaním. Sedací nábytok tohto obdobia predstavujú stoličky, kreslá a rôzne druhy lavíc. Lacnejší nábytok zostával bez čalúnenia. Náročnejší, drahší nábytok bol čalúnený hodvábnym damaskom, tkaninami z Aubussonu s rôznymi vzormi zvierat, krajín a zátiší. Na poťahoch sa objavoval tiež petit-point a výšivky krížikovým stehom.

Obr. 16 Stolička z Grand Trianonu pri Paríži

Obr. 17 Kresielko zo zámku Compiègne

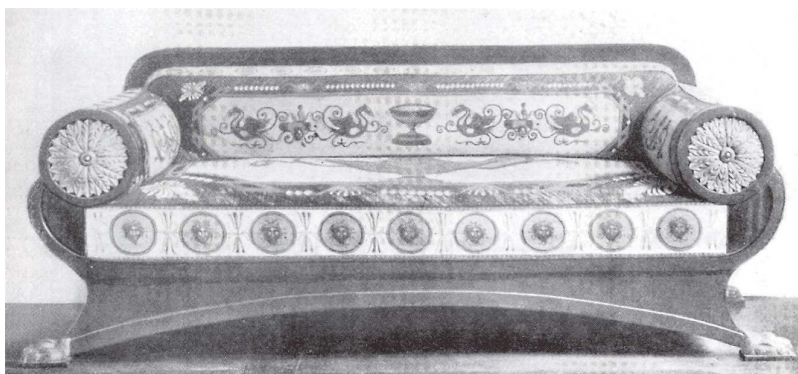
Na začiatku 19. storočia prešiel novou vývojovou fázou, tzv. empírom. Časovo spadá tento štýl do obdobia rozkvetu a pádu vlády francúzskeho cisára Napoleona I. Proti predchádzajúcemu obdobiu je empír suchší alebo studenší a ťažkopádnejší. Stráca sa v ňom bezprostredný záujem o byt a dôverný vzťah k veciam domáceho prostredia. Začínajú vychádzať prvé časopisy zaoberajúce sa zariadením bytov. Zariadenie meštianskych domov je úsporné, nábytok je po remeselnej stránke výborný. Sedací nábytok je stále pohodlný a účelný má však tvrdšie čalúnenie, čo vyhovuje dôstojnejšiemu sedeniu vo vzpriamenejšej polohe. Zvyšuje sa vplyv anglických výrobcov a viac sa presadzuje volné čalúnenie. Empírový nábytok pôsobí dojmom strohého, prísneho zariadenia. Typy vžitú z predchádzajúcich období boli ďalej zjednodušované nielen z estetických dôvodov, ale aj pre zvýšenie účelnosti. V druhom desaťročí 19. storočia doznieva silný vplyv antiky, končí teda empírový sloh.

Obr. 18 Pohovka hladkého tvaru s bronzovými ozdobami, Kessel, okolo roku 1810

Ak sa v období klasicizmu a empíru čiastočne vyrovnávajú protiklady medzi bývaním šľachty a mešťanov, po zrútení francúzskeho cisárstva (r.1815) preberá mešťanstvo životné hodnoty predchádzajúcich etáp, mení ich podľa svojich potrieb a vytvára špecifický spôsob života primeraný jeho stavu. Tento štýl bol nazvaný *biedermeier*, podľa dvoch obľúbených literárnych figúrok viedenských mešťanov.

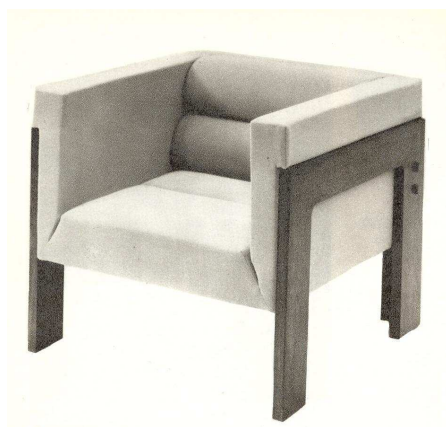
*Biedermeier*ovský nábytok sa vyznačoval účelnosťou, pohodlnosťou, kvalitou a vytváral útulné domáce prostredie. Stal sa základom pre neskorší moderný nábytok. Dôležitým znakom bola záľuba pre ohnuté podpery a operadlá sedacieho nábytku a pre prehnuté nohy stolov. Túžbu po pohodlí plnili diváne a pohovky, ktorých operadlá dostali ohnuté a zaguľatené tvary. Na čalúnenie sedacieho nábytku sa používali konské vlasy a na poťahy rôzne druhy kvetovaných kretónov a ripsov. V obľube boli silno tieňované kvetiny, červené ruže a syto zelené listy.

Obr. 19 Pohovka z roku 1820, obdobie *biedermeiera*

Okolo roku 1840, keď sa *biedermeier*ovský sloh vyžil, začal sa hľadať iný sloh, ktorý by ho nahradil. Pretože nebolo dostatok síl k vytvoreniu niečoho nového prejavil sa návrat do neďalekej minulosti a hľadala sa spása v rokokovom tvarosloví. Napodobovanie rokokového nábytku viedlo k radikálnej zmene v tvaroch i čalúnení doterajších nábytkových typov. Obľúbené boli mäkké pohovky s nadmierou čalúnických dekorácií, plyšové kreslá, módné taburetky, nadbytok zrkadiel, záplava vyšívaných prikrývok. Čalúnený nábytok sa cez všedné dni prikrýval ochrannými poťahmi. V polovici 19. storočia, kedy druhé rokoko dosiahlo svojho vrcholu, začali sa objavovať náznaky nového štýlu, ktorý oproti rokoku propagoval prísnosť kompozície a zdôrazňoval stavbu hmoty nad ľahkým modelovaním povrchu. Na svetovej výstave v Londýne (r.1851) sa objavujú prvé ohlasy na renesanciu a baroko. Koncom 19. storočia dospelo voľné zachádzanie s umeleckým odkazom minulosti k absolútnej svojvôli. V novej krátkej epizóde okolo roku 1880 bolo pripomenuté rokoko, prežívala sa novorenesancia, objavila sa znovu gotika. Toto obdobie sa označuje ako obdobie štýlového chaosu. Inšpirácia všetkými výraznými epochami minulosti bola povrchná, nechápal sa a nerešpektoval materiál ani účel, ktorému mali predmety slúžiť.

Mladá umelecká generácia na prelome 19. a 20. storočia zásadne popierala doterajšie umelecké snaženie a pokúšala sa vytvoriť vlastný umelecký názor bez historických prvkov. Bytové zariadenie vyrábané na začiatku dvadsiateho storočia nie je možné označiť ako historický nábytok, ale skôr ako nábytok súčasný. Pokrokoví tvorcovia 20. storočia boli na začiatku vedený snahou, na ktorú naväzujú i architekti súčasní – zariadiť domácnosť príjemne a pohodlne, vytvoriť nábytok ľahký a variabilný.

Obr. 20 Čalúnené kreslo, autor Jozef Hrivňák, 1972

ČALÚNENIE A ČALÚNICKÉ MATERIÁLY A ICH HISTÓRIA

Čalúnenie predstavuje technológiu pri ktorej sa vytvárajú plochy prichádzajúce do styku s telom tak, aby boli pružné, mäkké a spríjemňovali sedenie, prípadne ležanie. Najjednoduchším je tzv. nízke čalúnenie, ktoré sa zhotovuje prevažne na stoličkách a laviciach. S týmto typom čalúnenia sa stretávame aj na niektorých zachovaných kusoch nábytku zo starého Egypta. Nízke čalúnenie sa používalo v renesancii na kreslách, trónoch a niekedy aj stoličkách. V priebehu 16. storočia sa nízke čalúnenie ešte doplňovalo voľnými vankúšmi plnenými vlnou, konskými vlasmi a podobnými materiálmi. Zásadný prevrat v čalúnení prichádza na konci 17. a hlavne v 18. storočí. V tomto období sa začína používať tzv. čalúnenie na kostru. Stolár, ktorý zhotovil kostru napr. kresla už dopredu počítal s budúcim čalúnením.

Z 18. storočia pochádza väčšina typov najrôznejších čalúnených stoličiek, kresiel, lavíc a pod. Ďalším významným medzníkom bolo používanie pružín alebo oceľových pier v druhej polovici 18. storočia. Rozvoj čalúnictva bol vždy priamo závislý na rozvoji iných odvetví, predovšetkým na výrobe textílií, oceľových pružín a ich dostupnosti. K osamostatneniu čalúnictva ako remesla dochádza pomerne pozde. Na začiatku sa čalúneniu venovali sedlári a remenári, neskôr brašnári a výrobcovia stoličiek. V strednej Európe vznikajú prvé čalúnické cechy až v prvej polovici 18. storočia a vo väčšine prípadov spoločne so sedlármi a remenármi. V Nemecku bol prvý čalúnický cech založený v roku 1703. Ako skutočne samostatné remeslo sa čalúnictvo uplatňuje až v 19. storočí.

Okrem hladkého čalúnenia sa pri historickom nábytku často uplatňovalo tzv. prešívanie. Spôsob prešívania sa riadil tvarom a veľkosťou čalúneného nábytku. Používali sa dva základne druhy prešívania – prešívanie do štvorca a prešívanie do kosoštvorca. Stred prešívania je väčšinou opatrený gombíkom, často obťahnutým rovnakým materiálom ako celé čalúnenie. S prešívaným čalúneným nábytkom sa stretávame hlavne v druhej polovici 18. a 19. storočia. Známe sú však aj príklady prešívaného čalúneného nábytku španielskej proveniencie zo 17. storočia. Vo viktoriánskom Anglicku mal veľkú obľubu prešívaný sedací nábytok čalúnený kožou.

Pri zhotovovaní čalúnenia je nevyhnutne potrebný nábytkový textil, plniace suroviny a rôzne čalúnické potreby. Do nábytkového textilu okrem základných poťahových látok patria tiež pomocné materiály, ako je plátno, molino, popruhy a pod., ktoré zaisťujú konštrukčnú časť čalúnenia. Okrem čalúneného, väčšinou sedacieho nábytku sa môžeme

s textíliami stretnúť aj u skriňového nábytku, kde sa používali na potahovanie vnútorných stien, napr. zásuviek. Vnútorné potahovanie stien odkladacieho a skriňového nábytku bolo najviac rozšírené v období baroka. Nábytkové textílie sa rozdeľujú na textílie z prírodných vlákien rastlinného pôvodu (bavlna, ľan, konope, juta apod.) a z prírodných vlákien živočíšneho pôvodu (vlna, hodváb a pod.).

Brokát – ťažká hodvábná (môže byť i bavlnená) látka bohato vzorovaná a väčšinou pestrofarebná. Použitím viacfarebných útkových nití sa vytvára pestrý vzor, ktorý bol často dopĺňovaný farebnými kovovými niťami – zlatý a strieborný brokát. Útkové nite vytvárajú na rube látky farebné pásy. V období renesancie sa dovážal z Indie ako potahová látka na nábytok. Používal sa i na závesy, ceremoniálne rúcha a pod.

Damašek – hodvábná, vlnená alebo ľanová látka sa nazýva podľa sýrskeho mesta, kde ju začali vyrábať. Damaškový vzor vzniká striedaním osnovného a útkového atlasu. Toto striedanie spôsobuje, že podľa dopadu svetla sa tkanina leskne, alebo zostáva matná. Od 17. storočia sa používa ako potahová látka, ktorá sa predovšetkým uplatňovala na ľahkom čalúnenom sedacom nábytku.

Gobelín – vzniká pretkávaním bezfarebnej osnovy rôznofarebnými útkami, ktoré osnovu väčšinou úplne pokrývajú. Gobelínové textílie sa používali ako potahové látky na všetky druhy čalúneného nábytku, na potahovanie stien a dekorovanie. Gobelíny sa vyrábali ručne už od 12. storočia, k rozvinutejšej produkcii dochádza od 15. storočia hlavne vo Francúzsku. Svoje meno získal gobelín podľa parížskej rodiny Gobelinov, ktorá sa medzi parížskymi výrobcami týchto textílií a farbiarmi vlny mimoriadne preslávila. Zakladateľom bol Jean Gobelin, ktorý pôsobil v prvej polovici 15. storočia. Špeciálne na čalúnený nábytok sa začínajú gobelíny vyrábať opäť vo Francúzsku od roku 1992. Najväčšej obľube sa teší gobelínom čalúnený nábytok v dobe Ľudovíta XIV. a v celom 18. storočí. Od roku 1826 začína priemyslová výroba pestrofarebných gobelínov určených na čalúnenie.

Chintz - pestro potlačené bavlnené plátno s tenkým voskovým povlakom. Od 17. storočia sa dovážalo do Európy z Indie a v nasledujúcom storočí sa už v Európe začalo vyrábať. Stalo sa obľúbenou potahovou látkou na rokokový nábytok.

Juta – je jednoročná rastlina vysoká cca 3 – 5 metrov, ktorá sa pestuje v Indii, Číne, Afrike a Amerike. Z jutového vlákna sa vyrába jutová priadza, ktorá slúži na výrobu obalových látok, riedkych i hustých tkanín s pomerne veľkou pevnosťou. V čalúnictve sa používa ako lacná potahová textília, ale hlavne na výrobu popruhov a ako podklad pre kvalitnejšiu potahovú látku. Najlepšie druhy juty sú svetlo žlté, leské a mäkké.

Kretón – pestro potlačené plátno s keprovou väzbou v kombinácii konope a ľanu. Ako potahová látka sa používal na čalúnený nábytok predovšetkým v 19. storočí.

Matlaseé - jednostranná, jednofarebná látka s hodvábnym leskom a plastickým vzorom, ktorý pôsobí dojemom výšivky. Od 19. storočia sa používal ako potahová látka.

Molino – nebielené alebo farebné plátno z bavlnenej priadze s plátnovou väzbou. Používal sa pri obťahovaní náplne a pri napínaní. Okrem vlastností priadze určuje kvalitu molina hustota osnovných a útkových nití.

Plátno - rozdeľujeme podľa funkcie pri konštrukcii čalúneného nábytku na niekoľko druhov:

Pružinové plátno je hrubá textília väčšinou z jutovej priadze, ktorá slúži k obťahovaniu vyviazaných pružín. Tvorí obal pružiacej konštrukcie.

Formovacie plátno je väčšinou riedka jutová textília s plátnovou väzbou. Používa sa na uzavretie základnej nálož, ktorú čalúnnik prešívá do žiadaného tvaru.

Pikírovacie plátno je biele plátno ktorým sa obťahuje kypriaca nálož na formovacím plátne.

Začísťovacie plátno tvoria rôzne druhy textílií s plátnovou väzbou (molino, kanafas a pod.), ktoré sa používajú na prekrytie spodnej plochy čalúnených stoličiek, kresiel a pod.

Plyš je obľúbená potahová textília na čalúnený nábytok. Vlnený plyš je jednofarebný

s mierne kučeravým chlpkom, ktorý sa používa skôr na honosný nábytok. Bavlnený plyš má krátky chlpek a používa sa na jednoduchšie kusy nábytku. Veľmi jemný povrch má hodvábnny plyš - zamat. Plyšové textilie sú väčšinou jednofarebné s jednou stranou hladkou.

Rips je charakteristická textilná s vrúbkovaným povrchom, ktorý vzniká votkávaním rôzne hrubých útkových a osnovných nití. Rips sa používal na potahovanie veľmi exponovaného sedacieho nábytku. Vyrábala sa z bavlny a prírodného hodvábu.

Zamat je potahová textilná na jednej strane hladká, na druhej s jemnými nízkymi chlpkami. Najväčnejší bol vždy zamat z hodvábu. O textíliách tohto typu sa zmieňuje už Plinius. V stredoveku sa zamat vyrábala hlavne v Benátkach a Janove, od 16. storočia sa preslávili tkáčske dielne v Lyone a Paríži.

Tkanina z konských vlasov sa vyrábala zo zmesi bavlny a konských vlasov, prípadne v kombinácii ľan a konské vlasy. Tkanina má malý vzor a je bez tkaného okraja. Do útku sa votkávajú dlhé vlasy z konských chvostov. V rôznom zafarbení sa stala typickou potahovou látkou pre mimoriadne namáhaný nábytok, zvlášť v 19. storočí. Zo zmesi konských vlasov a ľanu sa stretávame u anglického nábytku už v 18. storočí.

Potahová látka sa aplikovala na čalúnenie do ktorého sa používali rôzne plniace suroviny, ktoré vytvárajú mäkkú a pružnú vrstvu medzi telom a tvrdou, pevnou podložkou. Plniace materiály musia po zaťažení telom pôsobiť protitlakom a musia byť pružné. Pri historickom nábytku sa stretávame s vláknami živočíšneho pôvodu (napr. konské vlasy), alebo rastlinného (napr. kúdel', kapok apod.).

Jednou z najstarších výplňových látok boli konské vlasy, ktoré sa používali pri výrobe čalúneného nábytku už v starom Egypte.

Kapok sú vlákna zo semien banánových plodov stromov rastúcich na Jáve, Sumatre, ale tiež v Indii a severnej Afrike. Niekedy sa označuje aj ako rastlinná vlna a jeho vlákna sa používajú ako výplňový materiál do volne odnímateľných podušiek a vankúšov. Pre svoju mäkkosť, ľahkosť, odolnosť voči vode a cudzopasnému hmyzu bol vyhľadávaným čalúnickým materiálom. Najväčšiu obľubu zaznamenala v 19. storočí, hlavne v slohu biedermeier.

Kúdel' je ľanová, ale tiež konopná a jutová a je jedným z najstarších plniacich surovín. V podstate ide o odpad vznikajúci pri vyčesávaní ľanu, konope a juty. Používala sa hlavne ako tvarová náplň, ktorá je veľmi trvanlivá a pevná.

Afrik je pravá africká tráva rastúca v severnej Afrike a v južnom Taliansku. Získava sa z divoko rastúcej palmy. Je jedným z najvhodnejších a najtrvalejších výplňových materiálov. Ako tvarová výplň väčšinou pevného čalúnenia stoličiek a kresiel sa používala už od 16. storočia v Taliansku. Často sa nesprávne označuje ako morská tráva, ktorá je ale tiež klasickým plnivom a tvarovou náplňou čalúneného nábytku. Morská tráva sú usušené stužkovité listy vodnej rastliny, ktorá rastie na brehoch Baltického mora. Listy sú žltohnedé a dlhý čas zapáchajú po morskom bahne. Pri španielskom a talianskom nábytku sa stretávame s podobným materiálom steblovitého tvaru nazelenalej alebo nažltlej farby dĺžky od 50 do 100 cm. Táto surovina, ktorá je tiež veľmi podobná africkej trávě sa označuje ako esparo alebo talianska tráva. Sú to rozrezané listy rastliny nazývanej Kavyl útly, ktorá rastie v severnej Afrike a v španielskych horách.

Poslednou kategóriou predmetov potrebných pri čalúnení sú rôzne čalúnické potreby Medzi ktoré patria napr. čalúnické klince, nity, gombíky, pružiny, lemovky, strapce a pod.

Čalúnické klince slúžia na prichytávanie potahovej tkaniny a kože. Pri výrobe slohového čalúneného nábytku sa používali väčšinou ozdobné klince. Široké hlavy týchto klinec bývajú rôzne zdobené, sú vypuklé, so zárezmi, zdobené lisovaním a pod. Niektoré ozdobné klince majú hlavu tvorenú porcelánom, prípadne inými materiálmi, alebo sú hlavy potiahnuté tkaninou a kožou. Základným materiálom z ktorého sú vyrobené bola väčšinou mosadz,

u gotického a čiastočne aj renesančného nábytku to bolo železo. Ozdobné klince sa pribíjali buď tesne vedľa seba, alebo na vzdialenosť priemeru hláv a nie sú výnimočné prípady, kedy vytvárajú jednoduchý ornament.

Čalúnické gombíky sa používali pri prešívaní kosoštvorcov, prípadne štvorcov u prešívaného čalúneného nábytku. Väčšinou sa kovový gombík potahuje rovnakou látkou alebo kožou aká tvorí celé čalúnenie. Čalúnické gombíky sa uplatňovali hlavne v 19. storočí.

Čalúnické popruhy sú pevné, úzke pásy tkaniny zhotovené na špeciálnych tkacích strojoch. Podľa suroviny z ktorej sú vyrobené rozoznávame popruhy jutové, ľanové, konopné, ale napr. aj kožené. Používajú sa ako nosné podklady pri čalúnenom sedacom nábytku a nábytku určeného k ležaniu od polovice 18. storočia.

Pružiny sa začali v čalúnictve používať až v druhej polovici 18. storočia vo Francúzsku a strednej Európe. Zhotovovali sa na dvoch drevených kuželoch, ktorí sa pri natáčaní drôtu spájali navzájom háčikmi a po navinutí sa rozpojili. Železný drôt však nebol dostatočne pružný a v pomerne krátkej dobe sa takto vyrobené pružiny deformovali. V priebehu 19. storočia sa robili pokusy s dodatočným kalením a pokovovaním meďou a zinkom. Od konca 19. storočia sa pružiny vyrábali z oceleového drôtu. Pravdepodobne najväčšieho rozšírenia dosiahol čalúnený nábytok s pružinami v období biedermeiera a v anglickom viktoriánskom nábytkárstve.

Lemovky sú ozdobný pruh látky ktorý bol lepený alebo pribíjaný na okraj potahovej látky, ktorá tvorí čalúnenie. Používa sa na prekrytie klinčekov, ktoré čalúnenie pridržiajú. Na historickom nábytku sa používali vzorované lemovky v týchto základných typoch:

Gimba – lemovka obtočená hrubou hodvábnou niťou prišitou na stuhe.

Marabu – má plyšový, mierne vypuklý povrch.

Šnúra - má v prostriedku alebo na okraji niekoľko nití zosúkaných v podobe šnúry.

Dracoun – zlatá, strieborná, prípadne medená kovová niť obtočená okolo hrubšieho textilného vlákna. Z dracounu sa tiež vyrábali strapce k doplneniu kľúčov, hlavne v 18. storočí.

Leisser lemovka - má prelamaný vzor.

Zúbkovaná lemovka – má zúbkovaný okraj tvorený uzavretými slučkami.

Effilé – má po okrajoch drobné strapce so slučkami.

Strapce sú zložené z 10 až 20 cm dlhých šnúrok votkaných v hornej časti do lemovky. Lemové strapce s objavujú predovšetkým u renesančného nábytku a mimoriadnu obľubu získali v 19. storočí. Strapce s hlavičkou sú na hornom konci spojené ozdobne upraveným dielcom, dreveným alebo papierovým. Strapce s hlavičkou sa objavujú ako súčasť kovania zásuviek alebo dopĺňajú kľúč v dverách skríň, zásuviek truhlíc a pod.

HISTORICKÝ NÁBYTOK VO FONDOCH LESNÍCKEHO A DREVÁRSKEHO MÚZEA VO ZVOLENE

Lesnícke a drevárske múzeum vo Zvolene uchováva vo svojich zbierkových fondoch 164 kusov historického nábytku. Nachádzajú sa tu všetky základné druhy nábytku – skriňový a odkladací, stolový, nábytok na spanie i sedací nábytok. Sedací nábytok je v dvoch základných formách – jednoduchý, nechalúnený a čalúnený. Čalúnený sedací nábytok predstavujú stoličky, kreslá a rôzne typy lavíc a pohoviek v počte 32 kusov. Väčšina sú solitéry, ale nachádzajú sa i súpravy sedacieho nábytku, ktoré nám dávajú čiastočný obraz o nábytku tohto druhu v 19. a 20. storočí. Keďže múzeum už dlhoročne nemá obsadené miesto historika umenia nie je zbierka historického nábytku dostatočne odborne spracovaná.

Jednou zo súprav je súprava lavice a šiestich stoličiek subtlilneho tvaru, ktorý pripomína klasicistický štýl z konca 18. storočia. Predné nohy lavice i stoličiek sú rovné, sústružené, kruhového prierezu. Na jednotlivých prstencoch sa nachádza zlátene. Operadlo pozostáva zo štvorhranných podpier prechádzajúcich do zadných nôh, ktoré sú prepojené priečkami s výplňou zvislých sústružených tyčiek so zlátеныmi prstencami. Sedadlá stoličiek i lavice a tiež područky lavice sú čalúnené, potiahnuté brokátovou látkou zlatožltej farby. Prichytenie čalúnenia o kostru je prekryté točenou šnúrou. V súčasnosti je povrch fládovania a zlátene poškodený.

Ďalšiu súpravu tvorí kreslo a tri stoličky. Kreslo má predné esovite tvarované nohy, zadné nohy sú štvorboké, taktiež esovito riešené. Povrch rámu sedačky je upravený dyhovaním a švartňami. Rám operadla je tvarovaný do oblúkov, na vrchu ukončený oválnym okienkom lemovaným vyrezávaným ušatcom. Područky sú podopreté tvarovanou vztýčenou volutou. Sedadlo je vyhotovené zo spružín na popruhoch s výstelkou, operadlo je tiež s výstelkou. Sedadlo, operadlo i područky sú potiahnuté bordovým brokátom so súmernou kvetinovou a listovcovou ornamentikou.

Chrbát operadla je tiež potiahnutý. Styk poťahov a drevených častí je prekrytý točenou šnúrou – bortňou. Na područkách z vonkajšej strany sú strapce. Dyhovanie je orechové.

Stoličky majú vyhotovenie i výzdobu zhodnú s kreslom. Majú jednoduchý hladký rám, predné nohy sú esovité, tvarované. Zadné nohy sú štvorboké, ohnuté oblúkom dozadu. Sedačka je vyhotovená zo spružín a nakladaním je oddeliteľná od kostry. Potiahnutá je tak isto bordovým brokátom.

K súprave ešte patrí taburetka na nízkych esovitých nôžkach oválneho tvaru s pevným čalúnením. Bočné strany pevného vankúša sú potiahnuté bordovým brokátom, sedacia časť je vyšívaná v strede motív ruže.

Súprava pochádza z meštianskej domácnosti a je hodnotným príkladom dobovej produkcie 19. storočia.

Kreslo a stoličky boli reštaurované v roku 1989 v Ústredí umeleckých remesiel Bratislava. Boli spevnené a odborne ošetrované kostry a vyhotovené nové čalúnenie.

Nekompletnú súpravu v zbierkach tvorí i pohovka s kresielkom, ktoré sú čalúnené a potiahnuté zamatom bordovej farby s vtlačaným vzorom. Operadlo má tvarovaný drevený

rám ozdobený drevorezbou štylizovaných lístkov s ružičkami. Pripevnenie čalúnenia na operadle je prekryté úzkou drevenou lištou. Sedadlo je celočalúnené. Operadlo je sklonené dozadu. Kresielko i pohovka majú sústružené krátke členité nožičky, pohovka ich má vpredu štyri. Boli vyrobené na konci 19. storočia a pohovka bola reštaurovaná v roku 1979.

Do zbierok dokumentujúcich bytové zariadenie konca 19. a začiatku 20. storočia patrí čalúnená sedacia súprava, ktorá pozostáva z dvoch kresiel a pohovky potiahnuté modrým plyšom. Drevená konštrukcia tvarovaná, na zadnom operadle s intarziou rastlín. Bočné operadlo prechádza do nôh, ktoré sú esovito prehnuté. Súprava bola prečalúnená v roku 1979.

Pohovka čalúnená pochádza zo začiatku 20. storočia. Operadlo i sedadlo poprehýbané, nohy esovito prehnuté. Pohovka je čalúnená červeným plyšom. Na pohovku bolo vyhotovené nové čalúnenie v roku 1979.

Lavica pre dvoch so šiestimi nohami a bočnými operadlami so vzormi zbiehajúcich sa kriviek v strede spojených oválom s decentnou kovovou rozetou. Lavica nemá zadné operadlo. Tento typ sedacieho nábytku je typický pre neskorý empír a biedermeier. Sedacia časť s pevným čalúnením je potiahnutá hnedou textíliou. Datovaná okolo rokov 1815 – 1820.

Čalúnená lavica, tzv. recamier má esovito prehnuté nohy. Zadné operadlo je tvarované, čalúnené. Lavica má jedno bočné prehnuté čalúnené operadlo. Rám lavice je rezbársky zdobený a zlátený. Použitý poťah je svetlý brokát. Lavica pochádza z obdobia 2.

rokoka (1830 – 1860). Reštaurovali dielne Ústredia umeleckých remesiel.

Ďalšiu malú skupinu čalúneného sedacieho nábytku v zbierkových fondoch múzea tvoria samostatné kreslá. Z konca 19. storočia pochádza nízke kresielko s esovitými nohami a členeným operadlom. Rám sedadla a operadla i vonkajšie strany nôh sú rezbársky zdobené a zlátené. Zlátením sú zvýraznené i línie celého kresielka. Poťahová látka je bledej farby s bordovo – žltým vzorom nepravidelného tvaru. Pripevnenie poťahovej látky je prekryté bordovou bortňou. Kresielko pochádza z konca 19. storočia. V roku 1985 bolo reštaurované v dielňach Ústredia umeleckých remesiel v Bratislave.

Ďalšie kreslo je väčších rozmerov. Nohy kresla prechádzajúce až do podpier područiek sú sústružené pripomínajúce kanelované stĺpiky a sú prepojené polkruhovými trnožami. Rám operadla i područky sú zdobené drevorezbou rastlinného motívu. Sedadlo i operadlo je čalúnené. Poťah je priemyselnej výroby s rastlinným a figurálnym motívom hudobníkov tak na operadle ako aj na sedadle kresla. Kreslo bolo vyrobené v 19. storočí.

Poslednú skupinu tvoria samostatné stoličky, ktoré sú vo fonde zastúpene len jedným kusom. Stolička s dreveným operadlom a čalúneným sedadlom má predné nohy esovito prehnuté zdobené vyrezávaním. Operadlo je hladké rezané v hornej časti jemná drevorezba štylizovaných kvetov. Sedadlo je čalúnené potiahnuté pruhovanom poťahovou látkou so štylizovanou výzdobou v pruhoch.

Vzácnym kusom v zbierkach múzea je baroková stolička s gobelínovým čalúnením. Drevená konštrukcia stoličky je pomerne strohá. Jednoduché hladké esovito prehnuté nohy sú spojené profilovanou krížovou trnožou. Sedadlo i operadlo stoličky je čalúnené, s gobelínovým poťahom, ktorý tvorí vlnená výšivka. Typologicky je možné stoličku zaradiť do druhej polovice 17. storočia, no charakterom poťahu de Hongie patrí na prelom 17. – 18. storočia. Stolička bola reštaurovaná v dielňach Ústredia umeleckých remesiel Bratislava v roku 1979.

Nábytok, ktorý spravuje Lesnícke a drevárske múzeum pochádza prevažne zo Zvolena a jeho okolia. Tých niekoľko kusov čalúneného nábytku nám nemôže dať ucelený obraz o živote a bývaní obyvateľov v tomto regióne. Dáva nám možnosť nahliadnuť aký nábytok sa používal pri zariadení väčšinou meštianskych domácností na konci 19. a začiatku 20. storočia.

LITERATÚRA

1. Cimburek,F. a kol.: Dějiny nábytkového umění I, Praha 1995
2. Cimburek,F. a kol.: Dějiny nábytkového umění II, Praha 1996
3. Cimburek,F. a kol.: Dějiny nábytkového umění III, Praha 1996
4. Medková,E. – Bohmannová,A.: Starožitný nábytek, údržba a opravy, Praha 1985
5. Michalides,P.: Umelecké remeslá na Slovensku, Bratislava 1980
6. Ravík,S.: Starožitnosti, Praha 1994
7. Togner,M.: Historický nábytek, 1993
8. Toranová ,E.: Výšivky minulých storočí, Bratislava 1984

Adresa autora:

Ing. Mária Rošková

MSA - Lesnícke a drevárske múzeum vo Zvolene

Námestie SNP 35

960 01 Zvolen

E-mail: roskova@ldmzvolen.sk